

کتابخانه مرکزی
۲۰۵۷۳۶۶

اقتصاد غیررسمی در ایران: اندازه و بررسی علل و آثار

طرح جامع مطالعات اقتصاد ایران

عباس خندان

سرشناسه	: خندان، عباس، ۱۳۶۳ -
عنوان و نام پدیدآور	: اقتصاد غیر رسمی در ایران: اندازه و بررسی علل و آثار / نویسنده عباس خندان.
مشخصات نشر	: تهران: مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	: ۱۹۷ ص: جدول، نمودار.
شابک	: ۹۷۸-۹۶۴-۳۳۸-۲۲۲-۳
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتابنامه
موضوع	: بخش غیررسمی (اقتصاد) -- ایران
موضوع	: Informal sector (Economics) -- Iran
شناسه آن‌رده	: مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی
رده‌بندی دهی	: ۳۳۰/۹۵۵
رده‌بندی دنگره	: HD ۲۳۴۶
شماره کتاب‌شناسی ملی	: ۵۰۵۰۶۸۶

نام کتاب: اقتصاد غیررسمی در ایران: اندازه و بررسی علل و آثار

طرح جامع مطالعات اقتصاد ایران

دکتر عباس خندان

ناشر: مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی

شمارگان: ۳۰۰ نسخه

نوبت چاپ: اول

تاریخ انتشار: پاییز ۱۳۹۸

قیمت: ۲۰۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۳۸-۲۲۲-۳

طراح جلد: پرویز بیانی

ویراستار: سید شمیم طاهری

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: جنگل

آماده‌سازی ادبی و هنری: دفتر خدمات پژوهشی مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی

آدرس ناشر: خیابان شهید باهنر (نیاوران) - جمال‌آباد - خیابان شهید مختار عسگری - شماره ۶

تلفکس: ۲۶۱۱۶۸۵۲

فهرست مطالب

۹	 دیباچه
۱۳	 پیشگفتار
۱۷	 فصل اول: تعریف نظری و اندازه‌گیری تجربی اقتصاد غیررسمی
۱۹	 ۱- تعریف و تبیین اقسام غیررسمی و فعالیت‌های زیرمجموعه آن
۲۲	 ۲- اقتصاد غیررسمی و دست‌نামر دولتی
۲۶	 ۳- اندازه‌گیری تجربی اقتصاد غیررسمی
۳۱	 فصل دوم: اقتصاد غیرقانونی در ایران
۳۳	 ۱- اقتصاد جرم
۳۴	 ۲- مدل تجربی و داده‌های مورد استفاده
۳۵	 ۲-۱- داده‌های آماری مورد استفاده
۳۸	 ۳- ارائه نتایج و شاخص اندازه اقتصاد غیرقانونی
۴۵	 ۴- جمع‌بندی و توصیه‌های سیاستی
۴۷	 فصل سوم: تولیدات غیرقانونی در ایران
۴۹	 ۱- مدل تجربی و داده‌های مورد استفاده
۵۱	 ۱-۱- داده‌های آماری مورد استفاده
۵۳	 ۲- ارائه نتایج و شاخص اندازه اقتصاد غیرقانونی
۶۴	 ۳- جمع‌بندی و توصیه‌های سیاستی
۶۷	 فصل چهارم: اقتصاد سایه در تولید ایران
۶۹	 ۱- مرور تئوری‌ها و عوامل مؤثر بر اقتصاد سایه در تولید
۷۱	 ۲- مدل تجربی و داده‌های مورد استفاده
۷۳	 ۲-۱- داده‌های آماری مورد استفاده
۷۶	 ۳- ارائه نتایج و شاخص اندازه اقتصاد سایه در تولید
۸۳	 ۴- جمع‌بندی و توصیه‌های سیاستی

فصل پنجم: اقتصاد سایه در تجارت خارجی ایران (قاچاق کالا)..... ۸۵

۱- مروری بر مطالعه‌های انجام شده و شناخت علل گسترش قاچاق..... ۸۷

۱-۱- عوامل مؤثر سمت تقاضای مصرفی کالای قاچاق..... ۸۷

۲-۱- عوامل مؤثر بر عرضه کالای قاچاق..... ۸۸

۲- ارزیابی اولیه از اندازه قاچاق در ایران..... ۹۰

۳- مدل تجربی و داده‌های مورد استفاده..... ۹۶

۳-۱- داده‌های آماری مورد استفاده..... ۹۸

۴- ارائه نتایج و شاخص برآورد شده از قاچاق کالا..... ۹۹

۵- جمع‌بندی و ارائه توصیه‌های سیاستی..... ۱۰۹

فصل ششم: اقتصاد سایه در بازار پول ایران..... ۱۱۳

۱- تعریف و تبیین دامنه اقتصاد سایه در بازار پول..... ۱۱۵

۲- ارزیابی اولیه از اندازه اقتصاد سایه در بازار پول ایران و علل گسترش آن..... ۱۲۱

۳- مدل تجربی و داده‌های مورد استفاده..... ۱۲۷

۳-۱- داده‌های آماری مورد استفاده..... ۱۳۱

۴- ارائه نتایج و برآورد شاخص اقتصاد سایه در بازار پول..... ۱۳۳

۵- جمع‌بندی و ارائه توصیه‌های سیاستی..... ۱۴۴

فصل هفتم: ارزیابی اقتصاد غیررسمی کل در ایران..... ۱۴۷

۱- آثار، علل و اندازه اقتصاد غیررسمی به تفکیک انواع فعالیت‌ها..... ۱۵۰

۱-۱- اقتصاد غیرقانونی..... ۱۵۱

۲-۱- اقتصاد غیربیتی..... ۱۵۳

۳-۱- اقتصاد سایه در تولید..... ۱۵۵

۴-۱- واردات قاچاق..... ۱۵۷

۵-۱- اقتصاد سایه در بازار پول..... ۱۵۹

۲- پاسخ به چند سؤال پیش‌روی سیاست‌گذار..... ۱۶۲

۲-۱- فعالیت‌های اقتصادی پنهان چه بخشی از اقتصاد را تشکیل می‌دهند؟..... ۱۶۳

۲-۲- چه بخشی از اقتصاد غیررسمی را می‌توان به اقتصاد رسمی تبدیل کرد؟..... ۱۶۵

۲-۳- آیا روند توسعه کشور اقتصاد غیررسمی را کوچک می‌کند؟..... ۱۶۷

۳- آنچه این مطالعه انجام نداد و نیازمند مطالعه بیشتر است..... ۱۶۹

فهرست منابع..... ۱۷۱

پیوست ۱: آزمون ریشه واحد و هم‌انباشتگی اقتصاد غیرقانونی.....	۱۷۳
پیوست ۲: آزمون ریشه واحد و هم‌انباشتگی تولیدات غیرثبتی.....	۱۷۷
پیوست ۳: آزمون ریشه واحد و هم‌انباشتگی اقتصاد سایه در تولید.....	۱۸۱
پیوست ۴: آزمون ریشه واحد و بردار هم‌انباشتگی اقتصاد سایه در تجارت (قاچاق).....	۱۸۵
پیوست ۵: آزمون ریشه واحد و بردار هم‌انباشتگی اقتصاد سایه در بازار پول.....	۱۸۹
واژه‌نامه فارسی به انگلیسی.....	۱۹۳
واژه‌نامه انگلیسی به فارسی.....	۱۹۴
نمایه.....	۱۹۵

فهرست جداول

جدول ۱-۲ آمار توصیفی و ضرایب همبستگی داده‌های مورد استفاده.....	۳۶
جدول ۲-۲ نتایج بلندمدت مدل تعادلی به همراه بررسی پایداری برآوردها.....	۳۹
جدول ۳-۲ علل و آثار بلندمدت و کوتاه‌مدت اقتصاد غیرقانونی.....	۴۱
جدول ۱-۳ آمار توصیفی و ضرایب همبستگی داده‌های مورد استفاده.....	۵۲
جدول ۲-۳ نتایج بلندمدت مدل تعادلی به همراه بررسی پایداری برآوردها.....	۵۴
جدول ۳-۳ علل و آثار بلندمدت و کوتاه‌مدت اقتصاد غیرقانونی.....	۵۶
جدول ۱-۴ متغیرهای به کار رفته در ساخت شاخص دخالت دولت.....	۷۴
جدول ۲-۴ آمار توصیفی و ضرایب همبستگی داده‌های مورد استفاده.....	۷۵
جدول ۳-۴ نتایج بلندمدت مدل تعادلی به همراه بررسی پایداری برآوردها.....	۷۸
جدول ۴-۴ آثار و علل بلندمدت و کوتاه‌مدت اقتصاد سایه در بخش تولید.....	۸۰
جدول ۱-۵ آمار توصیفی داده‌های مورد استفاده.....	۹۹
جدول ۲-۵ نتایج بلندمدت مدل تعادلی به همراه بررسی پایداری برآوردها.....	۱۰۱
جدول ۳-۵ آثار و عوامل مؤثر بر قاچاق کالا در بلندمدت و کوتاه‌مدت.....	۱۰۴
جدول ۱-۶ تفاوت‌های بازار پول رسمی و اقتصاد سایه در بازار پول.....	۱۲۱
جدول ۲-۶ بخش‌های نهادی حساب جریان وجوه.....	۱۲۳
جدول ۳-۶ جزئیات جریان منابع و مصارف وجوه خانوار در سال ۱۳۸۶.....	۱۲۴
جدول ۴-۶ آمار توصیفی داده‌های مورد استفاده.....	۱۳۲
جدول ۵-۶ نتایج بلندمدت مدل تعادلی به همراه بررسی پایداری برآوردها.....	۱۳۵

دیباچه

اقتصاد ایران در وضعیت کنونی از نظر مسائل و چالش‌هایی که با آن مواجه است در مقطعی ویژه به‌سر می‌برد. مشکلات اقتصادی انباشته‌شده در طول سالیان گذشته، مانند زخم‌هایی کهنه، یکی پس از دیگری سر را کرده‌اند و به‌دنبال آن، مرهم‌گذاری بر این زخم‌ها جای علاج بیماری را گرفته است. انباشت مشکلاتی که در دهه‌های گذشته برای حل آنها چاره‌اندیشی نشده سبب شده است اقتصاد ایران امروز نظر تعداد و عمق مسائل در وضعیت تجربه‌نشده‌ای قرار گیرد. همین امر باعث شده است نه‌تنها آینده میان‌مدت بلکه آینده بلندمدت اقتصاد ایران نیز به نحوه مدیریت و تصمیماتی که در چند سال نزدیک پیش رو اتخاذ می‌شود وابستگی زیاد پیدا کند. از این‌رو، درک صحیح شرایط و توجه به تمهیدات خاصی که متناسب با آن باید اتخاذ شود از اهمیت زیادی برخوردار است.

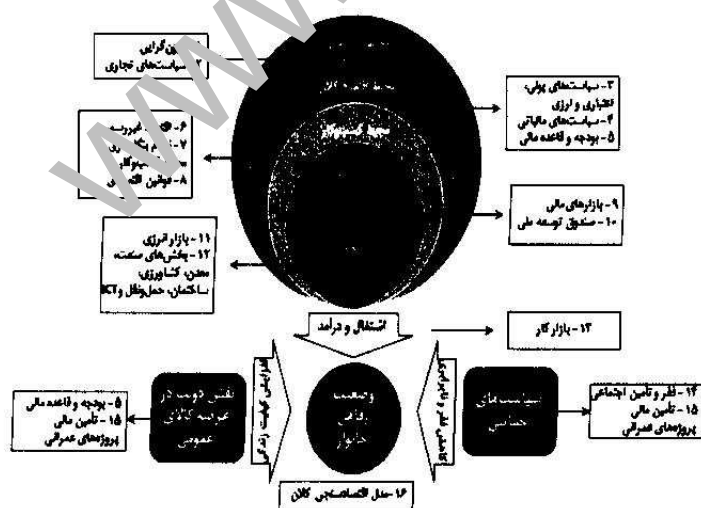
در شرایط فعلی، خطای سیاست‌گذاری در مقایسه با گذشته هزینه‌های به‌مراتب بیشتری به‌بار خواهد آورد. وضعیت به‌گونه‌ای است که خطای سیاست‌گذاری می‌تواند با افزودن بر سرعت تحولات مخرب، زمان تبدیل مشکلات فعلی را به شرایطی با دشواری زیاد بسیار کوتاه کند. در مقابل، اتخاذ رهیافتی صحیح و با مبانی مستحکم علمی می‌تواند مشکلات کنونی را در حوزه اقتصاد مهار کند و مانع از سرایت آنها به سایر حوزه‌ها شود، اما زمان لازم برای بهبود شرایط از یک‌طرف و هزینه‌های سیاست‌های اصلاحی برای گروه‌های ذی‌نفع از طرف دیگر موانع مهمی برای اجرای سیاست‌های اصلاحی محسوب می‌شوند. بر این اساس، ضروری است سیاست‌گذاری‌ها به‌گونه‌ای صورت پذیرد که همه این موانع به‌عنوان متغیرهای درون‌زا در انتخاب راه‌حل‌های بهینه مد نظر قرار گیرند.

در این وضعیت، ارائه تصویری دقیق از وضعیت موجود و عوامل شکل‌دهنده چالش‌هایی که به‌عنوان موانع اصلی توسعه اقتصادی کشور شناخته می‌شوند یکی از مبرم‌ترین پیش‌نیازها برای عبور از تبعات تداوم وضعیت فعلی است. لازم است چالش‌های پیش رو به‌دقت شناسایی شوند و راهکارها و سیاست‌های اقتصادی برای بهبود شرایط و تخفیف یا رفع بحران‌های احتمالی آتی بررسی و مطالعه گردند.

مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی، با توجه ویژه به اهمیت موارد مذکور، در سال ۱۳۹۳ اولین کنفرانس اقتصاد ایران را برگزار و تلاش کرد در مجموعه نشست‌ها و مطالبی که در

آن ارائه می‌شود اولاً ارزیابی تحلیلی دقیقی از مهم‌ترین چالش‌های اقتصاد ایران ارائه نماید و ثانیاً، جهت‌گیری‌های اصلی اصلاحی را برای مواجهه مؤثر با این چالش‌ها پیشنهاد کند. پس از برگزاری کنفرانس مذکور و اجماع بخش عمده‌ای از اقتصاددانان روی جهت‌گیری‌های اصلی اصلاحی، در سال ۱۳۹۴ مؤسسه با تمرکز بر ۱۶ سرفصل اصلی مرتبط با جمع‌بندی‌های صورت گرفته در کنفرانس، مطالعه‌ای جامع را در مورد اقتصاد ایران با عنوان «طرح جامع مطالعات اقتصاد ایران» آغاز کرد.

طرح جامع مطالعات اقتصاد ایران با هدف دستیابی به مجموعه سیاست‌هایی سازگار برای دستیابی به رشد اقتصادی بالا، پایدار، اشتغال‌زا و فراگیر سامان‌دهی شد. این طرح پس از طی مراحل اولیه شامل تهیه سرفصل‌های اصلی، پیشنهاد پژوهشی و سرفصل‌های تفصیلی، زمان‌بندی پروژه‌ها، تصویب در شورای پژوهش مؤسسه، انتخاب مدیران و کارشناسان و تجهیز اداری و مالی آغاز شد. به‌دنبال آن، ۱۶ گروه پژوهشی بر اساس تقسیم کار صورت گرفته تحقق هدف طرح را عهده‌دار شدند. از آنجا که بهبود وضعیت رفاه و معیشت خانوارهای ایرانی هدف اصلی دستیابی به «رشد اقتصادی بالا، پایدار، اشتغال‌زا و فراگیر» است، گروه‌های پژوهشی مذکور به‌شکلی سازمان‌دهی شدند که با کنار هم قراردادن مطالعات مجزا از هر یک از آنها بتوان مسیر رسیدن به هدف غایی، یعنی بهبود شرایط رفاهی خانوارهای ایرانی، را پیگیری کرد. شکل ۱ ارتباط این گروه‌های پژوهشی را در جهت رسیدن به هدف اصلی طرح جامع مطالعات اقتصاد ایران نشان می‌دهد.

شکل ۱ ارتباط ۱۶ گروه پژوهشی در جهت رسیدن به هدف بهبود وضعیت رفاه و معیشت خانوارهای ایرانی

کتاب حاضر خلاصه نتایج طرح پژوهشی «اقتصاد غیررسمی در ایران» به مدیریت جناب آقای دکتر عباس خندان است. این کتاب حاصل پژوهشی است که با هدف برآورد شاخصی از حجم و اندازه اقتصاد غیررسمی ایران، شناخت دلایل رشد فعالیت‌های پنهان و درک آثار و نشانه‌های آن در اقتصاد ایران انجام شده است. در این پژوهش، نخست در تلاش برای روشن ساختن مفهوم اقتصاد غیررسمی، فعالیت‌های پنهان اقتصاد در پنج بخش اقتصاد غیرقانونی، اقتصاد غیرثبتی، اقتصاد سایه در تولید، اقتصاد سایه در تجارت و اقتصاد سایه در بازار پول طبقه‌بندی شده است. سپس به بررسی علل و آثار گسترش هر یک از این طبقات مختلف از فعالیت‌های پنهان پرداخته شده و شاخص‌هایی از اندازه هر یک و رشد و گسترش آنها ارائه شده است. در نهایت، شاخص‌های مجزای برآوردشده، در مفهوم کلی اقتصاد غیررسمی و شاخصی واحد از روند اقتصاد غیررسمی در ایران برای سال‌های ۱۳۵۹ تا ۱۳۹۳ ارائه شده است.

مسعود نیلی

مدیر طرح جامع مطالعات اقتصاد ایران